


**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»  
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ТА  
СОЦІОГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН ІМЕНІ О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО**

Кафедра історії України, археології та краєзнавства



**“ЗАТВЕРДЖУЮ”**

Завідувач кафедри

**А.М. Острячко**

(підпис)

(прізвище та ініціали)

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

**СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ**

Освітня програма 032 Історія та археологія

2022–2023 навчальний рік

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри історії України, археології та краєзнавства Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Протокол №1 від «31» серпня 2022 року

Розробник: Черненко Олена Євгеніївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Мова навчання – українська

## Мета та завдання навчальної дисципліни

**Мета** викладання дисципліни «Спеціальні історичні дисципліни» полягає у формуванні у здобувачів освіти компетентностей, пов'язаних із ступенем розуміння методів та прийомів дослідження і використання в освітньому процесі специфічних груп історичних джерел, котрі потрібні для здобуття належного рівня професійної кваліфікації.

### Завдання навчальної дисципліни:

- засвоєння спеціальної термінології, понять, концепцій і теорій та напрацювання навичок оперувати ними;
- формування цілісного розуміння сутності та теоретичних і практичних аспектів застосування знань зі спеціальних історичних дисциплін;
- актуалізація ціннісного ставлення до джерел з вітчизняної історії як загального надбання та матеріального свідчення минулого України;
- актуалізація ціннісного ставлення до здобувачів освіти як суб'єктів навчання та організації освітнього процесу на засадах гуманізму, антропоцентризму та науковості.

Предметом вивчення є окремі групи історичних джерел які потребують специфічних знань для розуміння їх змісту та можливостей застосування в освітньому процесі, зокрема при викладанні історії у закладах освіти різного рівня.

Програма навчальної дисципліни складається з семи змістових модулів:

1. Спеціальні історичні дисципліни як наука та навчальний предмет.
2. Історична хронологія.
3. Палеографія.
4. Історична метрологія.
5. Емблематика.
6. НумізMATика.
7. Історична ономастика

### Обсяг дисципліни

	Денна форма	Заочна форма
Кількість кредитів ECTS	4	4
Кількість годин:	120	120
- лекції	18	6
- практичні / семінарські	18	2
- лабораторні	-	-
- індивідуальні завдання	-	-
- самостійна робота	84	112

**Статус навчальної дисципліни** \_\_\_\_\_ **обов'язкова** \_\_\_\_\_

**Очікувані результати навчання (програмні результати навчання, загальні та фахові компетентності), що формуються у процесі вивчення дисципліни «Спеціальні історичні дисципліни»:**

ЗК 02. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК 03. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

ЗК 04. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК 06. Здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 08. Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.

СК 01. Усвідомлення взаємозв'язку між фактами, подіями, явищами і процесами в минулому та сучасності.

СК 04. Здатність використовувати у професійній діяльності наукові праці та інформаційно-довідкові видання (бібліографічні довідники, путівники до архівних фондів, архівні описи тощо), сучасні інформаційно-пошукові системи.

СК 05. Здатність відшуковувати необхідні для освітньої та наукової діяльності історичні джерела (архівні та опубліковані документи, етнографічні, картографічні матеріали, музейні експонати, археологічні артефакти і т. п.).

СК 06. Здатність використовувати релевантні методи опрацювання історичних та археологічних джерел, зокрема інструментарій спеціальних історичних дисциплін, а також сучасні інформаційні технології для обробки історичних даних.

ПРН 04. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

ПРН 05. Вміти працювати з письмовими, речовими, етнографічними, усними, архівними та іншими історичними джерелами.

ПРН 09. Мати навички організації практичного вирішення питань історичної пам'яті та охорони матеріальної й нематеріальної культурної спадщини України.

ПРН 10. Застосовувати сучасні методики у процесі популяризації історії та археології, а також здійсненні різних видів педагогічної діяльності.

ПРН 12. Здійснювати комунікацію з професійних питань з представниками наукових, громадських, релігійних і національно-культурних організацій і спільнот.

### **Критерії оцінювання результатів навчання**

#### **а) робота на практичному занятті**

Усна відповідь, доповідь, виконання завдань  
на практичному занятті

до 8 балів

Активність (доповнення, запитання )

до 2 балів

#### **б) самостійна робота**

до 10 балів

**в) модульна контрольна робота** (тестове завдання)

до 5 балів

#### **г) творча робота**

до 10 балів

Робота на практичному занятті оцінюється за такими критеріями: 4 бали – здобувач вищої освіти у повному обсязі опрацював програмовий матеріал (основну і додаткову літературу), має глибокі та систематичні знання, упевненню оперує

відповідною термінологією, робить аргументовані висновки, може аналізувати історичну інформацію, здатний сформулювати та висловити власну оцінку історичних явищ. 3 бали – здобувач вищої освіти вільно володіє навчальним матеріалом (опрацював основну і деяку частину додаткової літератури), узагальнює окремі факти та формулює нескладні висновки, може дати порівняльну характеристику історичних явищ; самостійно встановлює причинно-наслідкові зв'язки на підставі використання набутих знань; знайомий з відповідною термінологією. 2 бали – здобувач вищої освіти загалом самостійно відтворює програмовий матеріал, може дати стисло характеристику питання, в цілому вірно розуміє історичні терміни, але викладення матеріалу несамотійне, відсутня чітка структура та логічна послідовність, є певні неточності, висновки слабо аргументовані. 1 бал – здобувач вищої освіти за допомогою викладача може дати неповну, неточну відповідь що містить помилки у термінології та фактажі. 0,5 балу – здобувач вищої освіти має приблизне уявлення щодо матеріалу котрий розглядається на занятті, не розуміє його зміст, може сказати кілька речень по суті, згадати деякі терміни та факти.

### Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
83 – 89	B	добре	
75 – 82	C		
68 – 74	D	задовільно	
60 – 67	E		
35 – 59	Fx	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

### Структура та тематичний план навчальної дисципліни

**Змістовий модуль 1. Спеціальні історичні дисципліни як наука та навчальний предмет.**

**Тема 1. Предмет та завдання спеціальних історичних дисциплін**

Критерії визначення спеціальних історичних дисциплін, предмет та завдання спеціальних історичних дисциплін. Історіографія проблеми. Система спеціальних історичних дисциплін. Можливості практичного застосування матеріалів спеціальних історичних дисциплін в науково-дослідній та освітній роботі.

**Змістовий модуль 2. Історична хронологія**

**Тема 1. Історія календаря**

Предмет та завдання історичної хронології. Поняття про час. Головні одиниці обчислювання часу (доба, тиждень, місяць, рік). Поняття календаря. Походження календаря. Головні типи календарних циклів та принципи їх побудови (місячний, сонячний, місячно-сонячний). Проблема несумісності різних одиниць обчислювання часу. Юліанський та Григоріанський календарі. Календар східних слов'ян до прийняття християнства. Особливості використання Юліанського календаря в Україні (X–XX ст.). Особливості використання Григоріанського календаря в Україні (XVI–XX ст.). Перспективи подальшого розвитку календарної системи.

### **Тема 2. Практична хронологія.**

Проблема датування історичних подій та явищ. Елементи датування та система переведення дат. Визначення дати за прямими свідченнями. Поняття ери та її різновиди. Найбільш поширені варіанти ер (ера Діоклетіана, ера від Створення Світу, ера від Різдва Христового, місячна хіджра). Принципи переведу дат на сучасне літочислення. Поправка Кассіні. Поняття календарного стилю (визначення початку року, «новий» та «старий» стиль). Визначення дат за додатковими свідченнями. Датування за вказівками на церковні свята (свята, що переходять, та свята, що не переходять; встановлення дати Пасхи). Датування за астрономічними явищами (затемнення Сонця, Місяця, поява комет тощо). Додаткові елементи датування (індикт, вруцелето, коло Сонця, коло Місяця тощо).

### **Змістовий модуль 3. Палеографія**

#### **Тема 3. Палеографія**

Предмет та завдання палеографії. Предмет та завдання епіграфіки. Їх взаємозв'язок. Палеографічний аналіз. Проблема автентичності рукописів. Матеріали писемності. Засоби нанесення надписів. Засоби скріплення рукописів. Писемність. Поява писемності. Головні етапи розвитку писемності.

Пам'ятки грецької та латинської писемності на Україні. Рунічна писемність. Проблема існування слов'янської писемності до прийняття християнства. Походження східнослов'янської писемності. Слов'янські абетки. Кирилична палеографія. Загальні положення слов'янської палеографії. Палеографічні пам'ятки України X – XIII ст. (книжкове мистецтво, устав як тип писемності, оздоблення рукописів, матеріали писемності та засоби скріплення рукописів). Берестяні грамоти України. Епіграфічні пам'ятки X–XIII ст. (графіті). Графіті Чернігівщини. Мистецтво рукописної книги XIV–XVII ст. (півустав як тип писемності, оздоблення рукописів, матеріали писемності та засоби скріплення рукописів). Київська псалтир, Пересопницьке євангеліє. Розквіт рукописної книги у XVI ст. Рукописна книга України XVIII–XX ст. (ієрологіони та книги старообрядців). Український скоропис XV–XVIII ст. (поняття про актові пам'ятки та їх зовнішні ознаки).

### **Змістовий модуль 4. Історична метрологія**

#### **Тема 4. Історична метрологія**

Предмет та завдання історичної метрології. Джерела та методи історико-метрологічних досліджень. Найдавніші одиниці вимірювання (т.зв. антропометричні, трудові та господарчі міри) і ступінь їх точності. Метрологія давньої Русі (одиниці вимірювання довжини, ваги, поверхні та рідини). Українська метрологічна система XIV–XVII ст. Джерела формування, особливості. Система метрологічного контролю. Головні одиниці обміру довжини, ваги, поверхні та

рідини. Їх регіональні варіанти. Уніфікація системи обміру у XVIII–XIX ст. (з 1734 р.).

Метрична система. Виникнення та розвиток метричної системи. Запровадження метричної системи. Перехід до метричної системи мір на Україні. Уточнення і стандартизація мір. Еталони мір. Міжнародна система одиниць вимірювання як історичне явище.

### **Змістовий модуль 5. Емблематика**

#### **Тема 5. Геральдика**

Предмет і завдання геральдики. Джерела і методи досліджень. Гербова експертиза та її використання в науково-дослідницькій роботі. Походження та розвиток гербів. Головні елементи герба ( щит, шолом, корона, клейнод, намет, щитотримачі, девіз); їх різновиди. Геральдичні кольори та метали. Головні правила геральдики. Види гербів.

Геральдичні пам'ятки України. Геральдичні емблеми давньоруського часу. Герби та геральдичні емблеми міст: Києва, Львова, Чернігова, міст Чернігівщини (історія та сучасність). Регіональні геральдичні символи: емблеми та герби що виникли у XIV–XVI ст. (Галичина, Волинь. Запоріжжя, Поділля, Полісся); герби створені Герольдмейстерською конторою Російської імперії (головні етапи діяльності; герби Слобідської, Таврійської, Харківської губерній). Приватні герби визначних українських родів.

#### **Тема 6. Державна символіка України**

Державна символіка. Концепція державної символіки. Види державних символів, їх поява та розвиток. Регалії та інсигнії влади в Україні у минулому. Символи доби Київської Русі (стяги та особисті емблеми князів). Козацькі клейноди та знамена. Державна символіка Російської імперії. Використання української регіональної символіки у державному гербі Російської імперії. Державна символіка УРСР (герб, прапор). Державні символи УНР. Проекти державного гербу УНР. Сучасний герб України. Тризуб як державний символ. Проблема походження тризуба у вітчизняній історіографії. Проекти великого герба України. Сучасний прапор України. Проблема походження національних прапорових барв у вітчизняній історіографії. Прапори УНР. Сучасний державний прапор. Прапоровий етикет. Конституція України про державні символи. Головні види нагород та їх походження. Вітчизняні традиції у системі нагородження. Сучасні нагороди України. Законодавчі положення щодо системи нагородження

Предмет і завдання сфрагістики. Походження та розвиток печаток. Функції печаток. Типологія печаток. Матриці та відбитки. Різновиди печаток. Були, прикладні печатки, сігнети, екслібриси. Клейма. Товарні знаки. Печатки часу Давньої Русі. Печатки доби козацтва. Печатки XIX – XX ст.

### **Змістовий модуль 6. НумізMATИКА**

#### **Тема 7. Предмет та завдання нумізматики**

Предмет та завдання нумізматики. Предмет та завдання боністики. Виникнення грошей та монет. Головні характеристики монет (аверс, реверс, гурт, легенда, монетні метали та засіб виробництва монет, лігатура, номінал, монетна стопа). Україна – скарбниця монет різних народів. Монетні скарби.

#### **Тема 8. НумізMATИКА України**

Монети України до XIV ст. Монети античності: монетний тип міст-держав Північного Причорномор'я (Ольвії, Херсонесу, Боспорського царства); римські монети; візантійські монети. Монети часу Київської Русі: куфічні монети (дирхеми); перші монети вітчизняного карбування (златники та срібники Володимира Святославича, Святополка та Ярослава Володимировичів, Олега Святославича). Безмонетний період. Його причини. Гроші безмонетного періоду. Грошові гривні (чернігівські, київські, новгородські, татарські, литовські).

Грошовий обіг України XIV–XX ст. Кінець безмонетного періоду. Монети вітчизняного карбування XIV–XVI ст. (карбування монет в Львові, Києві, Луцьку). Найпоширеніші на Україні XIV–XVI ст. монети закордонного походження. Грошовий обіг XVIII – початку XX ст. Найпоширеніші в Україні XVIII ст. монети закордонного походження. Російська монетна система XVI–XVII ст. Монетна реформа Петра I. Вдосконалення монетної справи. Вилучення монет закордонного карбування з грошового обігу України. Монети Російської імперії XVIII – початку XX ст. Грошовий обіг західноукраїнських земель XVIII – початку XX ст. Паперові гроші Української держави 1917–1920 рр. Проекти монет УНР. Монети СРСР. Сучасні грошові одиниці України. Вітчизняні традиції і сучасні грошові одиниці України. Випуск ювілейних та пам'ятних монет у сучасній Україні.

## **Змістовий модуль 7. Історична ономастика**

### **Тема 9. Антропоніміка**

Предмет та завдання антропоніміки. Соціальний зміст особистого імені людини. Традиції найменування людини, їх різноманітність. Національні та історичні варіанти антропонімів.

Головні етапи розвитку Української антропонімії. Слов'янські імена дохристиянського часу. Антропоніми України XI–XVIII ст. Імена календарні (канонічні) та некалендарні. Розповсюдження та затвердження календарної системи найменування. Поява та розповсюдження системи «ім'я – по батькові». Поява та розповсюдження прізвищ. Джерела їх формування. Затвердження сучасної антропонімії. Антропонімія XVIII – початку XX ст. Зміни у системі найменування у XX ст. Імена-неологізми. Псевдоніми. Сучасна система найменування в Україні та перспективи її розвитку. Характеристика сучасної Української антропонімії.

### **Тема 10. Історична топоніміка**

Предмет та завдання топоніміки. Необмежений фонд та різноманіття топонімів. Неоднорідність топонімичного фонду. Окремі класи топонімів (ойконіми, гідроніми, ороніми, урбаноніми, тощо). Етимологічні типи топонімів. Закономірності утворення топонімів для об'єктів різних класів. Топонімичні легенди. Головні принципи історико-філологічного аналізу топонімів.

Загальна характеристика української топонімії. Походження назв природних об'єктів: гідроніми Дніпро, Дністер, Десна, Чорне море, Азовське море та ін.; ороніми Карпати, Крим, Київські гори Щековиця, Хорівія, Болдини гори в Чернігові та ін. Топонімичні легенди, які пояснюють гідроніми та ороніми України. Народна географічна термінологія. Походження назв історико-географічних регіонів Таврія, Буковина, Поділля, Слобожанщина; країн Україна, Росія, Молдавія, Білорусія; міст Київ, Чернігів, міст Чернігівщини. Топонімичний ряд Чернігівської



області. Відображення у топоніміці змін в економічному, соціальному та політичному житті суспільства.

### Структура навчальної дисципліни

№	Назва теми	Всього годин	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
<b>Змістовий модуль 1. Спеціальні історичні дисципліни як наука та навчальний предмет.</b>					
1	Вступ до спеціальних історичних дисциплін	6	2		4
<b>Разом за Змістовий модуль 1</b>		<b>6</b>	<b>2</b>		<b>4</b>
<b>Змістовий модуль 2. Історична хронологія</b>					
2	Історія календаря	11	2	2	7
3	Прикладна хронологія	11	2	2	7
<b>Разом за Змістовий модуль 2</b>		<b>22</b>	<b>4</b>	<b>4</b>	<b>14</b>
<b>Змістовий модуль 3. Палеографія</b>					
4	Палеографія	12	2	2	8
<b>Разом за Змістовий модуль 3</b>		<b>12</b>	<b>2</b>	<b>2</b>	<b>8</b>
<b>Змістовий модуль 4. Історична метрологія</b>					
5	Історична метрологія	14	2	2	10
<b>Разом за Змістовий модуль 4</b>		<b>14</b>	<b>2</b>	<b>2</b>	<b>10</b>
<b>Змістовий модуль 5. Емблематика</b>					
6	Геральдика та регіональна символіка України	11	2	2	7
7	Державна символіка України	10		2	8
<b>Разом за змістовий модуль 5</b>		<b>21</b>	<b>2</b>	<b>4</b>	<b>15</b>
<b>Змістовий модуль 6. НумізMATика</b>					
8	Монети на території України (від найдавніших часів до XIII ст.)	13	2	2	9
9	Монети на території України (XIII–XX ст.)	13	2	2	9
<b>Разом за Змістовий модуль 6</b>		<b>26</b>	<b>4</b>	<b>4</b>	<b>18</b>
<b>Змістовий модуль 7. Історична ономастика</b>					
10	Історична ономастика	17	2	2	15
<b>Разом за змістовий модуль 7</b>		<b>17</b>	<b>2</b>	<b>2</b>	<b>15</b>
<b>Разом за курс</b>		<b>120</b>	<b>18</b>	<b>18</b>	<b>84</b>

### Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	<b>Історія календаря на території України</b>	2
2	Прикладна хронологія	2
3	Палеографія України	2
4	Історична метрологія України	2
5	Міська геральдика України	2
6	Державна символіка України	2

7	Нумізматика України	2
8	Історична антропоніміка України	2
9	Історична топоніміка України	2
<b>Усього годин практичних занять</b>		<b>18</b>

### Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Спеціальні історичні дисципліни як наука та навчальний предмет	4
2	Історія календаря	7
3	Практична хронологія	7
4	Палеографія	8
5	Історична метрологія	10
6	Геральдика та регіональна символіка України	7
7	Державна символіка України	8
8	Монети на території України (від найдавніших часів до XIII ст.)	9
9	Монети на території України (XIII–XX ст.)	9
10	Історична ономастика	15
<b>Усього годин на самостійну роботу</b>		<b>84</b>

### Методи навчання

1. Словесні методи навчання (лекція, бесіда);
2. Практичні методи навчання (виконання творчих завдань, підготовка доповідей, презентацій);
3. Проблемний виклад матеріалу;
4. Дослідницький метод навчання.

### Методи контролю

1. Усне опитування, участь у груповій роботі;
2. Тестові завдання;
3. Творчі роботи, презентації;
4. Індивідуальні практичні завдання;
5. Контрольна робота.

### Засоби діагностики успішності та якості навчання

- проекти, презентації та виступи на практичних заняттях;
- усна відповідь;
- письмова робота.

**Розподіл балів**  
Розподіл балів за темами

ЗМ№ 1	ЗМ№2		ЗМ №3	ЗМ №4	ЗМ№5		ЗМ6		ЗМ 7	Разом
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	
5	10	15	10	10	10	10	10	10	10	100

Розподіл балів за формами контролю

Види контролю	Кількість	Бали	Загальна кількість балів
Робота на лекційному занятті	10	1	до 10
Робота на практичному занятті	9 1	6 10 (інд. пр. роб.)	до 64
Самостійна робота			до 26
Усього:			до 100

**Методичне забезпечення**

1. Навчальна програма
- 2.Робоча програма навчальної дисципліни
3. Методичні матеріали до практичних занять
4. Теми і завдання для самостійного опрацювання.
5. Матеріали до лекційних занять.

**Рекомендовані джерела інформації**

**До модулю 1 та до усього курсу**

Бондаренко В.Г. Спеціальні історичні дисципліни. Луцьк, 2015.

Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория. Киев, 1988.

Майстерня історика. Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів, 2011

Спеціальні історичні дисципліни: довідник. Київ, 2008.

Яременко М. Спеціальні історичні дисципліни. Київ, 2010.

**До модулю 2**

**Основна література:**

Білоус Л.М. Час і календар. Київ, 1960.

Історична хронологія. Календарні системи світу. Навчальний посібник. Київ, 2004.

Климишин І.А. Календар природи і людини. Львів, 1975.

Климишин І. Календар і хронологія. Івано-Франківськ, 2002.

Перхрест О.Г. Історична хронологія. Черкаси, 1999.

Стрельський В.І., Титаренко П.Г. Історія календаря. Київ, 1975.

Титаренко П.Г. Походження і розвиток календаря. Київ, 1968.

**Додаткова література:**

Бережков Н.Г. Хронология русского летописания. Москва, 1963.

Бикерман Е. Хронология древнего мира. Москва, 1975.

Кирик Новгородець. Вчення, як відати людині числення всіх літ. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т., 1. Київ, 2001.

Титаренко П.Г. Історія календаря в Росії і на Україні в зв'язку з загальною історією календаря. Київ, 1972.

**До модулю 3****Основна література:**

Запасько Я.П. Ошатність української рукописної книги. Львів, 1998.

Кісь Я.П. Палеографія. Львів, 1974.

Кріль М. Основи палеографії. Львів, 1995.

Сокирко О. Українська кирилична палеографія XI–XVIII ст. Київ, 2016.

Українська палеографія. Умань, 2012.

**Додаткова література:**

Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. Київ, 1998; Київ, 2009.

Висоцький С.О. Про що розповідають давні стіни. Київ, 1978.

Висоцький С.О. Київська писемна школа X – XII ст. (до історії української писемності). Львів; Київ; Нью-Йорк, 1998.

Звонська Л. Грецька епіграфіка і палеографія. Київ, 2017.

Мацюк О.Я. Папір та філіграні на українських землях (XIV – поч. XX ст.). Київ, 1974.

Мацюк О.Я. Історія українського паперу. Київ, 1994.

Немчук В.В. Київські глаголичні листки – найдавніша пам'ятка слов'янської писемності. Київ, 1983.

Панашенко В.В. Палеографія Українського скоропису другої половини XVII ст. Київ, 1974.

Подлевський С. Графіті Чернігова у соціокультурному просторі X–XVII ст. Чернігів, 2018.

Слов'янська кирилична рукописна книга XII–XIII ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: Каталог. Кодиколого-палеографічне та графіко-орфографічне дослідження. Палеографічний альбом. Київ, 2012.

**До модулю 4****Основна література:**

Метрологія історична. Спеціальні історичні дисципліни: довідник. Київ, 2008.

Сидоренко О.Ф. Історична метрологія в Лівобережній Україні XVIII ст. Київ, 1975.

**Додаткова література:**

Винник В.О. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові. Київ, 1966.

Герасименко Н. З історії української метрології: міри площі. Український історичний журнал. 2016, 4.

Герасименко Н. З історії мір містості і ваги на Волині і Наддніпрянщині в XIV – першій половині XVII століть. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, 2000. Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін.

Герасименко Н. Наукові праці про європейські міри в Україні. Історіографічні дослідження в Україні. 2016, 26.

Мітьуров В.К. Міжнародна система одиниць та її вивчення в школі. Київ, 1963.

### **До модулю 5**

#### **Основна література:**

Гречило А. Українська міська геральдика. Київ; Львів, 1998.

Гречило А. Українська територіальна геральдика. Львів, 2010.

Гречило А. Герби та прапори міст і сіл України. Львів, 2005.

Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Герби міст України (XIV – пер. пол. XX ст.). Київ, 2001.

Державні символи України. Харків, 2008.

Наріжний К.Г. Живий світ геральдики. Київ, 1997.

Румянцева В.В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. Київ, 1986.

#### **Додаткова література**

Белов О.Ф. Історія Державного герба України. До 20-ї річниці незалежності України: Науково-методичний посібник. Київ; Запоріжжя, 2011.

Національна символіка незалежної України: Методичні рекомендації для викладачів і студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Черкаси, 2001.

Однороженко О.А. Козацька територіальна геральдика кінця XVI– XVIII ст. Харків, 2009.

Однороженко О.А. Українські державні, земельні та міські печатки козацької доби. Харків, 2003.

Однороженко О.А. Державні печатки Війська Запорізьького другої половини XVII– XVIII ст. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. Число 10, 1. Київ, 2003.

#### **Основна література:**

Гроші в Україні. Київ, 1998.

Зварич В.В. Нумізматичний словник. Львів, 1972.

Зварич В., Шуст Р. Нумізматика. Довідник. Тернопіль, 1998.

Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ, 1971.

Котляр М.Ф. Нариси історії обігу і лічби монет на Україні XIV-XVIII ст. Київ, 1981.

Нечитайло В.В. Каталог монет України періоду Козаччини. XV–XVIII ст. Київ, 2011.

#### **Додаткова література:**

Анохін В.О. Античные монеты Северного Причерноморья. Киев, 2011

Голиш Г.М. Основи нумізматики. Черкаси, 2006.

Семар Г.М. Среди монет. Москва, 1990.

Тхоржевський Р.Й. Наиси історії грошей в Україні. Тернопіль, 1999.

Фенглер Х. И др. Словарь нумизмата. Москва, 1983.

Шуст Р. Нумізматика українських земель. Львів, 1998.

Шуст Р. Нумізматика. Київ, 2009.

Шуст Р. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Київ, 2007.

### **До модулю 7**

**Основна література**

Коваль А.П. Слово про слово. Київ, 1986.

Лабінська Г. Топоніміка: навчальний посібник. Львів, 2016.

Масенко Л.Т. Українські імена та прізвища. Київ, 1990.

Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови, ч. 1-2. Хмельницький, 2008.

**Додаткова література:**

Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф. Антропоніми: історія і сучасність. Кам'янець-Подільський, 2002.

Кругляк Ю.Н. Ім'я вашого міста. Київ, 1978.

Нерознак В.П. Названия древнерусских городов. Москва, 1983.

Системы личных имён у народов мира. Москва, 1986.

Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Київ, 1986.

Стрижак О.С. Про що розповідають географічні назви. Київ, 1978.

Суперанская А.В. Что такое топонимика. Москва, 1978.

Худаш М.Л. З історії української антропонімії. Київ, 1977

Янко М. П. Топонімічний словник України. Словник довідник. Київ, 1998.

**Інформаційні ресурси в Інтернеті:**

Посібник\_Історична хронологія. Календарні системи світу.

Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/10029/6/>

Історія календаря.

Режим доступу: <http://bibliograph.com.ua/calendar/index.htm>

Конвертер дат

Режим доступу: <http://direct-time.com/index.php?id=12>

Українське геральдичне товариство

Режим доступу: <http://uht.org.ua/ua/>

Мисленне древо

Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua>